

Sällsynt målla på besök

MORA ARONSSON

Det hela började en eftermiddag i augusti, dagen innan jag skulle åka utomlands på semester. Kaos på jobbet och alldeles för mycket som borde hinnas med innan det var dags att knappa in "semester, återkommer i början av september" på telefonen. Nyss nämnda telefon ringer och det är Fritz Eriksson från länsstyrelsen i Västerås. Fritz, som även är inventerare i Upplands-floran (rutor vid Örsundsbro), är helt tvärsäker på att han hittat smultronmålla *Chenopodium capitatum* på ett par ställen i sina rutor. Jag är skeptisk och undrar lite försiktigt om det möjligen inte kan vara bärmålla *C. foliosum* som jag vet finns som trädgårdsogräs i den delen av Uppland. Smultronmålla känns lite väl fantastiskt, speciellt om den växte på flera ställen enligt Fritz. Det enda jag med säkerhet kommer på vad det gäller arten är att den senast sågs 1965 i Uppland och att jag inte hört talas om några fynd i Sverige de senaste decennierna. Fritz står dock på sig, han har kollat alla tillgängliga floror och det är ingen tvekan om vad det är för art.

Nå vad finns annat att göra än att efter jobbet hämta sonen hos dagmamman, slå nytt rekord i middagsätning och iväg mot Örsundsbro:s södra infart där Fritz väntar. Mycket riktigt här växer det smultronmålla och inte lite heller. Säkert ett 100-tal i vägrenar och diken.

Vägen hade nyligen blivit omlagd och det låg nära till hands att anta att smultronmållan var en gräsfröinkomling. Det fanns dock inga andra arter som direkt pekade på insåning. Övriga arter på platsen var huvudsakligen vägmålla *Atriplex patula* och svinmålla *Chenopodium album*.

När jag väl kommit hem från semestern igen ringde Erik Ljungstrand från Göteborg

och jag berättade om fyndet och han berättade i sin tur att det hade hittats bärmålla i Göteborgsområdet. Två dagar senare ringer Erik igen och dementerar bärmållan, det var smultronmålla där med, dessutom hade ett fynd även gjorts i Bohuslän. På bägge dessa ställen växte smultronmållan på liknande sätt som i Uppland. Samma dag fick jag även reda på att Södermanland hade fått sin smultronmålla genom Lennart Karléns fynd vid Läggesta. Dags att tipsa botanisterna runt om i Sverige. Ett par veckor senare gav det napp genom ett fynd i Småland. Senare tillkom ytterligare ett fynd i Uppland samt ett vardera i Västergötland och Blekinge. Så när hösten började övergå i vinter var smultronmållan känd från totalt nio fynd.

Historik

Äldsta kända svenska fynden av smultronmålla är bägge från Uppland, dels Älvkarleö bruk, första fynd 1836 och dels Stockholm, Djurgården, före 1840. Sedan dess har arten till stor del varit en Sörmländsk - Uppländsk angelägenhet, med endast ett fåtal fynd från andra landskap: Skåne, Småland, Östergötland, Närke, Västmanland, Dalarna, Gästrikland och Jämtland. Merparten av fynden är från 1800-talet (se sammanställning nedan) och fynden efter 1900 är få:

SRM, Strängnäs 1904; SRM, Salem, Viksberg 1907, UPL, Stockholm, Frihamnen 1921; SM, Växjö 1926, UPL, Uppsala 1910, 1919, 1921 & 1929; SK, Lund, 1922; UPL, Djurö, Harö 1930-1931, UPL, Stockholm, Hornsberg 1929-1931; SRM, Nacka 1932-1933; SRM, Stockholm 1933; DLR, Grangärde 1957; UPL, Uppsala 1965; SK, Malmö 1979.

I övriga Norden är den sparsamt funnen. Från Finland finns ett 10-tal fynd mellan

1862 och 1953 (Uotila & Suominen 1976). Även i Norge är den känd från ca 10 fynd mellan 1840 och 1977 med tyngdpunkten på 1850-60-talet (Jørgensen 1973, Lid & Lid 1994). I Danmark är den känd redan från 1600-talet men troligen endast odlad (Lange 1994). Herbariematerial finns från 1876 till 1960 huvudsakligen från de danska öarna (Hansen & Pedersen 1968).

Smultronmållans ursprung är oklart men det antas att den ursprungligen kommer från Nordamerika. Arten har odlats som spenatväxt och genom odlingen spritts över större delen av norra halvklotet (enstaka fynd i Asien) (Hultén & Fries 1986). Enligt Tutin m fl (1993) och Jalas & Suominen (1980) är smultronmållan idag endast tillfällig i Europa och inte känd som naturaliserad någonstans. Odlingen av arten har dessutom nästan upphört.

Flertalet av de svenska förekomsterna av smultronmålla verkar ha varit tillfälliga. På några ställen har dock arten hållit sig kvar en längre tid, även om den kanske inte suttit på exakt samma plats varje år. Dokumenterat långlivad har den varit på Södermalm i Stockholm (1850-1892), dessutom finns uppgifter i Aulin (1914) som tyder på att den fanns kvar en bit in på 1900-talet på andra lokaler på Söder, eventuellt kan även fyndet 1933 på Högbergsgatan hänga ihop med de äldre fynden. En annan lokal där arten hållit sig kvar länge är Älvkarleby bruk i norra Uppland. Därifrån är smultronmållan känd från 1836 till 1876. Från Uppsala finns även en lång serie fynd men många av dem är mer eller mindre direkt i anslutning till någon av de Botaniska trädgårdarna och utgör troligen tillfälliga etableringar spridda från odlingar i trädgårdarna. En eventuell tredje lokal där arten kan ha hållit sig kvar en längre tid är Strängnäs där det finns fynd från 1846 och 1904 men endast ett däremellan.

Södermalms- och Älvkarlebyförekomsterna tycks sakna motsvarighet i de övriga Nordiska länderna. Troligen stod bägge dessa lokaler under viss vård från tomtäga-

ren. Aulin (1914) skriver till exempel följande "... förhållandet med *Chenopodium capitatum* som under årtionden omsorgsfullt skyddats mot utrotning i den vid Bondegatan belägna trädgård som ägdes af tullförvaltaren C. A. Askegren." En ytterligare anledning till att vissa 1800-talsförekomster överlevde i flera år kan ha varit att de var bättre anpassade till klimatet än de modernare introduktionerna. Det ska hur som helst bli spännande att se huruvida smultronmållan återkommer på någon av lokalerna nästa sommar.

Införselvägar

Hur har då smultronmållan hamnat i Sverige? Utifrån de kända fynden verkar det vara fråga om tre olika invandringssätt. De äldsta fynden härstammar säkert från odlingar av arten. Smultronmållan har självsått sig till den närmaste omgivningen och i några fall klarat av att fortleva i många år. Nästa väg in till Sverige är via botaniska trädgårdar. Många av fynden i Uppsala har säkert sitt ursprung från Botaniska trädgården. Den tredje och sista vägen är som förorening i fröblandningar. Några av de äldre 1900-talsfynden hör hit samt vägkantsfynden från 1997.

Årets fynd

Samtliga fynd som har gjorts under 1997 är från nyanlagda vägsrännor där gräsfröinsåningar har gjorts. Utöver smultronmålla är det många anmärkningsvärda fynd som har gjorts på lokalerna. Främst är det Läggesta- och Östervåla-lokalerna som har en del anmärkningsvärda arter:

Råttsvingel - *Vulpia myurus*, Läggesta, rikligt
 Kyndel? - *Satureja hortensis/montana*, Läggesta och Östervåla, fåtalig.
 Sötväppling - *Melilotus indicus/sulcatus*, Läggesta, ett ex.
 Strandskräppa - *Rumex maritimus*, Örsundsbro
 Svinamarant - *Amaranthus retroflexus*, Östervåla
 Bovete - *Fagopyrum esculentum*, Östervåla
 Kornvallmo - *Papaver rhoeas*, Östervåla

Hur kunde då helt plötsligt smultronmållan dyka upp på så många ställen spridda över södra Sverige? Jo, vägverket har en "enhet" som heter Produktion Syd Markvård (med kontor i Växjö) som har hand om merparten av alla insåningar i samband med vägbyggen och liknande i södra Sverige. Och på samtliga ställen där det hittats smultronmålla hade de också sått gräsfrö, antingen under hösten 1996 (t ex Östervåla) eller försommaren 1997 (t ex Gårdveda). Vid Läggesta hade det satts in vid ett flertal tillfällen, och troligen även med andra gräsfröblandningar, vilket kan vara en förklaring till alla de andra märkliga arterna som fanns just där. Produktion Syd Markvård köper huvudsakligen sina fröblandningar från Svalöv-Weibulls och det partiet med "gräsfrö" som kommit i början på hösten 1996 hade innehållit smultronmålla. Partiet hade räckt till en bit in på sommaren 1997. Svalöv-Weibull (Landskrona) köper i sin tur in fröblandningar från olika håll och blandar sedan själva ihop en lämplig blandning som säljs bl a till Vägverket. Den aktuella blandningen skulle innehålla främst rödsvingel, men även hårdsvingel, ängsgröe, rödven och vildtimotej (*Festuca rubra*, *F. stricta*, *Poa pratensis* och *Phleum pratense* ssp. *bertolonii*). Som insåning har det nog inte varit en så lyckad blandning, för i varje fall i år så fanns det inte speciellt mycket (om ens något) av dessa gräs. Den intressantaste beståndsdelen i fröblandningen är vildtimotejen. Den har Svalöv-Weibull i sin tur köpt från Johnsons seeds Ltd i Manitoba (Kanada). Vid analys av den fröblandningen så innehöll den en hel del smultronmålla samt bl a strandskräppa *Rumex maritimus* och *Descurainia richardsonii*. Den sistnämnda, som saknar svensk namn, har aldrig hittats i Sverige, så det finns något att leta efter även nästa sommar. Hur man skiljer den från vanligt stillfrö, se nedan.

Resterande fröblandningar kommer huvudsakligen från olika odlare/fröfirmor i Europa och det är troligen där en del av de

andra arterna gömmer sig, men jag hoppas att få återkomma till det i en senare artikel när jag har grävt djupare i fröpåsarna.

Hur känner man igen en smultronmålla?

Smultronmållan kan egentligen bara sammanblandas med en art, bärmålla *Chenopodium foliosum*. Dessa två mållor är de enda som har "bär", runda, röda gytringar av frukter. Hos bärmållan har alla fruktgytringar stödblad medan endast de nedre har stödblad hos smultronmållan. De trekantiga bladen är tätt grovtandade hos bärmållan men smultronmållans blad är helbräddade eller med få tänder vid basen. På fröna skiljs artena genom att bärmållans frön är >1 mm, avlånga och med en fåra i kanten medan smultronmållans frön är <1 mm, runda och med kantlist (se fig. 1). Sterila exemplar av smultronmålla kan vara svåra att skilja från lungrot *Chenopodium bonus-henricus* men den senare är flerårig samt glest hårig. Smultronmållan har tydligen varit rätt så populär på grund av alla svenska namn den haft, som t ex sminkbär, knoppsminkbär, toppsminkbär, bladlös sminkbärsört, toppblommig jordbärsspenat och huvudblommig smultronspenat (Armfelt Hansell 1969).

Descurainia richardsonii

Arten är tydligen mycket sällsynt som adventiv i Europa (hemmahörande i västra Nordamerika) och finns t ex ej medtagen i Flora Europaea (Tutin m fl 1993). Den enda flora på nära håll som tar med arten är Lid & Lid (1994). *D. richardsonii* skiljer sig från stillfrö *D. sophia* i att den är tätt vitgrått stjärnhårig, skidskaften är tryckta till stjälken samt att skidorna endast är ca 6 mm långa (20-40 mm hos stillfrö).

Tack

Ett stort tack till Lennart Karlén, Fritz Eriksson, Björn Lundqvist (samtliga Upplandsfloraprojektet), Erik Ljungstrand (Göteborg), Kjell Pettersson (Blekinge) och Tommy Nilsson (Småland) för uppgifter om lokalerna,

Figur 1. Smultronmålla *Chenopodium capitatum*. Till det yttre något lik lungrot *Chenopodium bonus-henricus* men smultronmållan är ettårig och i frukt lätt att skilja från lungrot på sina "bär". Nere till höger syns fröna med sina kantlister vilket skiljer den från den snarlika bärmållan *Chenopodium foliosum*. Illustration från: Hegi, G. 1979: *Illustrierte Flora von Mitteleuropa* 11I(2), Verlag Paul Parey, Berlin und Hamburg.

Kjell-Arne Olsson (Skåne) och Erik Ljungstrand för herbariegenomgångar i Lund respektive Göteborg, Tommy Nilsson (Småland) och Bernard Agard (Vägverket, Produktion Syd Markvård) för uppgifter om fröblandningens ursprung och sammansättning.

Fynd av smultronmålla 1997

- BLEKINGE: Karlskrona, väg 28, rondellen vid Torskos, september, Kjell Pettersson 100-tals ex.
 SMÅLAND: Målilla, 500 m SV om Gärdveda stn, september, Tommy Nilsson, 20-30 ex.
 BOHUSLÄN: Göteborg, Rödbo sn, Eriksdal, 18/8 Claes Gustafsson, ca 10 ex.
 BOHUSLÄN: Kville sn, Sjöröd, 16/7 Olof Holmstrand, ca 10 ex
 VÄSTERGÖTLAND: Nödinge, Stora Vika, augusti, Ulf Axelsson, ca 30 ex.
 SÖDERMANLAND: Läggesta, Mariefreds nya station, trafikplatsen (motorvägsavfarten), museijärnvägens ban- och stationsområde samt vägslykten på de nyanlagda vägarna mot Taxinge och Laxne, 14/8 Lennart Karlen, >50 ex.
 UPPLAND: Fröslunda sn, Örsundsbro, S om södra infarten, utefter gamla vägen, 10/8 Fritz Eriksson, 100-tals ex.
 UPPLAND: Litslena sn, vägkorset mot Hallarby 11H4g, 10/8 Fritz Eriksson, ca 5 ex.
 UPPLAND: Östervåla och Harbo sn, mellan Östervåla prästgård och Harbo, ca 6 km, 21/8 Björn Lundqvist, ca 1000 ex.

Äldre svenska fynd av smultronmålla

- SKÅNE: Lund, nära Gyllenkrokska promenaden, före 1870, åkrar (Lilja 1870); 1881 & 1886 (Projekt Skånes flora).
 — Borgeby, 1864, B. Jönsson (LD); 1868 B. Jönsson (Weimarck 1963).
 — Lund, 1922, i potatisland och åkrar (Projekt Skånes flora).
 — Malmö, Nya Bellevue, 1979, Helge Rickman, trädgårdsland (LD).
 — Lund, Gastelyckan, ca 1989, Torbjörn Tyler (Projekt Skånes flora).
 SMÅLAND: Växjö, 1926, A.S. Trolander, balkongträdgård (UPS).
 HALLAND: Halmstad, 1892, E. Lyttkens (LD).
 VÄSTERGÖTLAND: Skallsjö, 1895, C.G.H. Thedenius (LD); 1896 E. T. & H. Fries, troligen odlad (S); 1899 C.G.H. Thedenius (S).
 — Stora Lundby, Björboholm, 1908, E. Hjertman (GB).
 ÖSTERGÖTLAND: Åtvidaberg, Adelsnäs, 1800-talet (Kindberg 1901).
 — Motala, 1800-talet, på kajen vid magasinshuset (Kindberg 1901).
 — Gryt, Fredriksnäs, 1800-talet (Kindberg 1901).
 — Linköping, 1800-talet (Kindberg 1901).
 — Vadstena, 1800-talet (Lind 1995).

- NÄRKE: BOO, Iboholm, före 1866, förvildad (UPS).
- SÖDERMANLAND: Kila, Stavsjö bruk, 1864, C. Indebetou (S); 1865 C. Indebetou (LD).
 — Julita, Gimmersta, 1888, Carl G. Bonde (LD); 1893, E. Köhler (S); 1901, N. Johansson (GB).
 — Strängnäs, 1846, J. E. Zetterstedt (UPS); 1860, F. R. Aulin, källand (Aulin 1914); 1904, G. Samuelsson (S).
 — Över-Selö, prästgården, 1800-talet (Thedenius 1871).
 — Salem, Viksberg, 1907, E. R. Aulin, bänkjord (Aulin 1914).
 — Nacka, 1849, K. Thedenius (GB).
 — Nacka, Henriksdal, 1894, Sten Velander (S).
 — Nacka, nära Nacka station 1932-33 E Nilsson (Almquist & Asplund 1937).
 — Nacka, Lugnet, 1932, utfyllnad, A. E. Swensson (S).
 — Stockholm, Södermalm, Bondegatan, 1850, E Björnström (UPS); 1851, E Björnström (UPS); 1855, H. Björnström (UPS); 1857, R. Fristedt (S); 1863, Lagerheim (S); 1870, C. A. Lindström (S); 1884, H. Kugelberg (S); 1891, E. R. Aulin (Aulin 1914); 1892, E. R. Aulin (Aulin 1914).
 — Stockholm, Södermalm, på en gård, 1849, F.-Björnström (LD); 1851, E Björnström (UPS); 1853, S. O. Lindberg (S); 1855, H. Björnström (S); 1891, E Aulin (S).
 — Stockholm, Södermalm, Björns trädgård, 1887, T. Krok (S).
 — Stockholm, Södermalm, sopbackarna, 1891, R. Westling (S).
 — Stockholm, Södermalm, Högbergsgatan, 1933, W. Rasch (Almquist & Asplund 1937).
- UPPLAND: Stockholm, Djurgården, 1800-talet, E. Fries (UPS); Djurgårdsslätten och -staden, 1800-talet, J. E. Wikström (Almquist & Asplund 1937).
 — Stockholm, Djurgården, Rosendal, 1800-talet, K. Thedenius (Almquist & Asplund 1937).
 — Stockholm, Hornsberg, 1929 A. Domeij (Almquist & Asplund 1937); 1931, E. Almquist, på utfyllnad (S).
 — Stockholm, Kristineberg, 1929, Å. Domeij (LD).
 — Stockholm, Frihamnen, 1921, B. Jahrl (Almquist 1929).
 — Danderyd, Nordanskog (Långängen), 1892, A. Berlin (S).
 — Djurö, Harö, 1930, C. Lundin, jordgubbsåker (S); 1931, V. Andersson, åker (UPS).
 — Enköping, Svinnegarn, Ingeborg, 1889, T. Hedlund, bland Reseda odorata (UPS).
 — Uppsala, Ultuna, 1800-talet, H. von Post (Almquist 1929).
 — Uppsala, 1800-talet, flera gånger (Almquist 1965).
 — Uppsala, Linneträdgården, 1929, E. Almquist, ett ex. (Almquist 1965).
- Uppsala, Stadsträdgården, 1919, R. Sernander (Almquist 1965).
 — Uppsala, Vretgränd, 1921, E. Almquist, vid husvägg (Almquist 1965).
 — Uppsala, Slottet, 1910-talet, E. Asplund (Almquist 1965).
 — Uppsala, Villavägen 9, 1965, Anders Svensson, gårdsplan, 1 ex (priv. herb.).
 — Älvkarleby, Älvkarleö bruk, 1836, Hartman (UPS); 1850, L. Forelius (UPS); 1854, A. Wiström (UPS); 1865, H. Leijonmark (S); 1875, R. Hartman (UPS); 1876, R. Hartman (UPS).
 — Christineholm, 1800-talet, C. J. Beckfriis (S).
 — Stockholm? Norra Brevigsgatan 1873 E Westberg (S).
- VÄSTMANLAND: Västerås, 1895, E. Flodmark (S).
- DALARNA: Grycksbo, 1854, S. O. Lindberg (Almquist 1949).
 — Kopparberg, Rottneby, 1865, J. G. Claeson, flera år i en blomsterrabatt (UPS); 1869, J. G. Claeson (UPS).
 — Kopparberg, Kasnäs, 1865, trädgård (UPS).
 — Grangärde, Västansjö, 1957, K. Sedelius, invid ladugården (UPS).
- GÄSTRIKLAND: Gävle, 1895, W. Arnell, tillfällig (Arnell 1924).
 — Ovensjö, Hammarby bruk, 1855, C. Zachrisson (LD).
- JÄMTLAND: Oviken, Hackåsen, 1855, F. Behm, förmodligen odlad (S).

Litteratur

- Almquist, E. 1929: Upplands flora och vegetation. *Acta Phytogeographica Suecica* 1.
 Almquist, E. 1949: *Dalarnas flora*. Stockholm.
 Almquist, E. 1965: *Flora Upsaliensis*. Förteckning över fanerogamer och kärlkryptogamer. Uppsala.
 Almquist, E. & Asplund, E. 1937: *Stockholmstraktens växter*, 2:a upplagan. Botaniska Sällskapet i Stockholm, Stockholm.
 Armfelt Hansell, Ö. 1969: *Bärboken*. Nordstedt och söner.
 Arnell, H. W. 1924: Anteckningar till Gästriklands flora. *Svensk Bot. Tidskr.* 18: 85-127.
 Aulin, E. R. 1914: Anteckningar till Sveriges adventivflora. *Svensk Bot. Tidskr.* 8: 357-377.
 Hansen, A. & Pedersen, A. 1968: Chenopodiaceernes og Amaranthaceernes udbredelse i Danmark. *Bot. Tidsskr.* 63: 205-288.
 Hultén, E. & Fries, M. 1986: *Atlas of North European vascular plants North of the tropic of Cancer*. Königstein. Tyskland.

- Jalas J. & Suominen J. 1980: *Atlas Florae Europae-ae* 5: Chenopodiaceae to Basellaceae. Helsingfors. Finland.
- Jørgensen, P. M. 1973: The Genus *Chenopodium* in Norway. *Norw. J. Bot.* 20: 303-319.
- Kindberg, N. C. 1901: *Östergötlands flora* 4:e upplagan. Norrköping.
- Lange, J. 1994: *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark*. Fredriksberg. Danmark.
- Lid, J. & Lid, D. T. 1994: *Norsk Flora*. Oslo. Norge.
- Lilja, N. 1870: *Skånes flora*.
- Lind, F. 1995: Östergötlands flora, andra upplagan - tillägg och rättelser. *Svensk Bot. Tidskr.* 89:151-164.
- Thedenius, K. F. 1871: *Flora öfver Uplands och Södermanlands fanerogamer och bräkenartade växter*. Stockholm.
- Tutin, T. G., Burges, N. A., Chater, A. O., Edmondson, J. R., Heywood, V. H., Moore, D. M., Valentine, D. H., Walters, S. M. & Webb, D. A. 1993: *Flora Europaea* vol. 1. Psilotaceae to Plantaginaceae. Andra upplagan. Cambridge.
- Uotila, P. & Suominen, J. 1976: The *Chenopodium* species in Finland, their occurrence and means of immigration. *Ann. Bot. Fenn.* 13: 1-25.
- Weimarck, H. 1963: *Skånes flora*. Malmö.